

Emil Laszowski, Povjesni spomenici slob. i kr. grada Zagreba. Monumenta Historica Liberae Regiae Civitatis Zagrabiae, Vol. XII. (Isprave god. 1526—1564) Zagreb 1929.

Vladari srednjovjekovnih evropskih država ubrzo su shvatili važnost gradova koji radi svoga geografskog položaja postadoše ne samo strategijska, već i privredna i kulturna središta svoga kraja. Podjeljivanjem gradskog prava i gradske slobode dali su im izuzetan položaj u državi i time ih učinili snažnim uporištima svoje vlasti. Gradski privilegiji bijahu pravna osnova na kojoj su gradovi dalje izgrađivali svoju samoupravu, a s njome razvijali i jačali svoju privrednu snagu i političku važnost. Prirodno je da se u tijesno vezanoj zajednici građana već zarana razvio smisao za interes cjeline. Građanin je svom dušom zavolio svoj grad u kom je uživao slobodu kakove nije bilo nigdje u državi srednjega vijeka i to ga je ispunjalo ponosom i davalo mu snage da i život zalaže za obranu grada i njegovih prava. U težnji da što sigurnije očuvaju svoju slobodu, građani su brižno spremali sva pismena svjedočanstva što su se odnosila na gradska prava i na sav pravni život grada i njegovih građana. Sva ta pisma čuvala su se stoljećima i novim pokoljenjima ostadoše opsežni gradski arhivi koji su danas prave riznice za izučavanje historije i kulture prošlih stoljeća, a historioografsko nastojanje novog doba išlo je i ide zatim da to blago iznese na svjetlo, da tekstove besprekornim naučnim metodama publicira i tako ih učini pristupnima za naučnu obradu.

Osnovni privilegij grada Zagreba, čuvena zlatna bulla Bele IV. od 1242. godine, datira iz vremena, kad je taj kralj nanovo središao tatarskom provalom pokolebani poredak u državi. Iz same listine jasno se razabire da je općina na brdu Gracu daleko starija, i da se bullom koja joj daje pravo kraljevskog slobodnoga grada samo potvrđuje pravo na zemljišni posjed i nutarnju samoupravu koja je već otprije postojala. Od toga doba stoljećima ovaj grad igra najvažniju ulogu u posavskoj Hrvatskoj. Brojni spisi sačuvani u njegovom arhivu ostadoše rjeđiti svjedoci o tome kakove je i kolike borbe vodio Zagreb za svoja prava i za svoj bitak i kako se kroz stoljeća razvijao život iza tvrdih gradskih bedema. Kako je arhiv grada Zagreba bogat vrelima za političku prošlost Hrvatske, svi su naši historici iz njega crpili pouke i podatke za svoj naučni rad. Tako na primjer Krčelić u svojim Noticijama (pag. 124) hvali zagrebački magistrat, što mu je čak i zlatnu bullu pokazao i dopu-

stio mu da je prepíše; Kukuljević je obilno iscrpio zagrebački gradski arhiv za svoje brojne rasprave, a August Šenoa na osnovi opsežnih studija u gradskom arhivu iznosi sjajne svoje pjesničke, a opet vjerne slike iz prošlosti Zagreba. Ljudi od nauke već su odavno znali kakovo se blago krije u arhivu grada Zagreba i jamačno njihovom utjecaju imamo zahvaliti da se gradsko zastupstvo odlučilo na to da tiskom izda na svijet spomenike prošlosti svoga grada (zaključak gradskog zastupstva od 6. IV. 1883.). Posao je povjeren historiku Ivši Tkalčiću. Sreća je bila — rekoše savremenici — da se našao taj vrsni stručnjak koji je imao i potrebno znanje i oduševljenje a i dovoljno slobodna vremena za taj golemi posao. Tkalčić je tome radu žrtvovao posljednja dva decenija svoga života i za to vrijeme izdao jedanaest svezaka »Povjesnih spomenika«, ostavivši tako najljepši spomenik sebi i svome rodnom gradu. Prema Tkalčićevoj razdiobi grada obuhvataju prva tri sveska isprave (1093.—1526.), četvrti do osmoga sadržava knjige sudbenih poziva i presuda (1355.—1526.), od devetoga sveska do jedanaestoga izdane su zemljišne knjige grada (1384.—1526.) a na kraju posljednjeg sveska još su priopćeni popisi imovine i računi (1368.—1521.). Svakom svesku dodao je Tkalčić uvod u kome je na osnovu priopćene grada dao kratku povijest Zagreba kao i opis grada i života u njemu za odnosni perijod. Ti uvodi još i danas dobro služe, jer još uvijek nemamo historije grada izradene na osnovi grada što ju je Tkalčić izdao. Ko je ma i površno prošao svih jedanaest svezaka, znaće bar donekle ocijeniti, koliki je trud uložen u to djelo, pogotovo, ako uzme na um, što Tkalčić veli u jednom predgovoru da je »sam i tekst prepisivao i sve korekture ovršivao«.

Tkalčićevi »Povjesni spomenici grada Zagreba« unijeli su novo svjetlo u povijest grada i u povijest hrvatsku uopće, s njima upravo počima i temeljitije poznavanje prošlosti Zagreba. To je djelo dalo poticaja i materijala za brojne literarne i publicističke obrade te historije, a naročito je pružilo golemu pravno-historijsku građu koju je dosad najpotpunije iscrpio pravni historik Vladimir Mažuranić u svom Rječniku. Kolikogod je Tkalčićevo djelo poradi svojih »uvoda« poznato i širim krugovima, ipak nije u njemu sadržan materijal ni izdaleka iskorišten i naučno obrađen, kako bi to trebalo, naročito obilje kulturno-historijske grada još uvijek čeka autora koji će je na svjetlo iznijeti i sistematski prikazati.

Tkalčić je umro nekoliko mjeseci iza kako je izašao jedanaesti svezak njegova djela s kojim je dovršeno izdavanje spomenika srednjeg vijeka do mohačke bitke 1526. godine. Imajući u vidu veliku važnost i pri-

jeku potrebu da se ovo djelo nastavi, odabralo je gradsko zastupstvo Emilija Laszowskoga nasljednikom Tkalčićevim u tom poslu i povjerilo mu zaključkom od 30. V. 1905. izdavanje novovjekih spomenika grada Zagreba. Taj naš ugledni naučni radnik istaknuo se uz ostali svoj zvanični rad u zemaljskom arhivu i nuz obilni ostali rad naročito izdavanjem historijskih vrela kao što su Povjesni spomenici Turopolja, Habsburški spomenici u izdanju Jugoslavenske Akademije itd., pa je već time bio predestiniran da naslijedi Tkalčića s kojim je još za njegova života saradivao. Tek je bila opravdana bojazan, hoće li uza sav svoj ostali opsežni naučni rad dospjeti da produži Tkalčićevo životno djelo. Tim je veća radost što mu je uza sve zapreke nakon dužeg niza godina uspjelo da god. 1929. objelodani dvanaesti svezak »Povjesnih spomenika« i njime odlično nastavi Tkalčićev rad.

Iz zanimljivog predgovora autorova tome svesku saznajemo da mu se kod tog posla bilo boriti s daleko većim poteškoćama nego li pokojnom Tkalčiću. Novovjekni gradski arhiv ne samo da nije bio uređen, već je nasuprot bio razbacan kojekuda po gradskoj vijećnici od podruma do tavana pa i po uredovnicama činovničkim, gdje su stari spisi zaostali nakon upotrebe, a u podrumu su čitavi svežnjevi spisa istrunuli od vlage i tako je propalo mnogo akata XVII. i XVIII. stoljeća. Opet jedan dokaz više kako je u nas moderno doba barbarski postupalo s vrijednim i dragocjenim starinama i za čas uništilo što su vijekovi sačuvali! Autor je sve te razbacane i vlagom oštećene spise morao pokupiti i srediti — ukratko — najprije je valjalo arhiv urediti, a onda ga se tek moglo publicirati. »Sve to sam pomno sabrao — veli autor u predgovoru — i one povelje i spise preselio u Kamenita Vrata god. 1907., gdje sam ih pune dvije godine sušio na suncu, a onda ih tek sredio i stavio u posebnu prostoriju, suhu i svodenu u Kamenitim Vratima... God. 1913. prenesen je gradski arhiv (1242.—1850.) u kr. zemaljski arhiv u Zagrebu, gdje se čuva kao gradski depozit pod mojom upravom«.

Određujući sebi program rada autor je odlučio da najprije sabere svu građu za doba vladanja Ferdinanda I. (1527.—1564.) u tri sveska: u prvom isprave, u drugom sudbene knjige i restauracije magistrata, a u trećem gradske račune. Zato autor ne donosi u ovom svesku uvoda poput Tkalčića, »jer bi sve to morao opetovati u slijedećim svescima, a da opet iscrpim za ovaj uvod i materijal slijedećih dvaju svezaka, onda bi prestala svrha izdanja ovih«. Kolikogod bili opravdani ovi razlozi autorovi, ipak je šteta što u tom svesku nema uvoda, a ne će ga biti ni u slijedeća dva sveska. I ako ovakav uvod ne može dati potpunu i zaokruženu sliku jed-

nog perijoda gradske historije, bio bi on od velike koristi, jer bi i najširoj publici bar u glavnom omogućio saznanje povijesti grada Zagreba toga doba, a to je važno baš u nas, gdje rezultati nauke još uvijek rijetko prodiru u šire krugove.

Zakladna tiskara Narodnih Novina odlično je opremila ovaj svezak »Spomenika«. U svem se nastojalo pridržati oblik prijašnjih Tkalčićevih svezaka. Dodan je i poznati drezdenski nacrt Zagreba iz XVI. stoljeća (prerisan, da bude jasniji). Autor je dodao regeste izvora sprijeda, a straga indeks, kako je to činio i Tkalčić.

Ova uzorna publikacija donosi množinu zanimljivih detalja za povijest Zagreba u sudbonosno doba iza mohačke bitke, kad mu se turska sila primakla u opasnu blizinu, tako da su građani »svaki dan gledali Turke pred vratima«, kako piše gradsko vijeće u pismu Ivanu Kacijaneru. S druge strane prijete gradu na brdu Gracu koji pristade uz Ferdinanda čete Zapoljinih pristalica što ih je vodio biskup zagrebački Šimun Erdedi. Kakogod je grad teško stradao u tim neprekidnim ratovima, morali su građani otsada (1539.) plaćati i tridesetinu od koje su oduvijek bili oprošteni. No, jer grad nije imao čime opravljati zidine, dopustio je Ferdinand I. da se od prihoda tridesetnice ostavi gradu najprije 200 forinti godišnje, a kasnije i sav prihod za uzdržavanje utvrda. Grad je u ono doba bio pun turskih sužanja koji su bili na radu kod građana, pa gradsko vijeće određuje, da građanin komu zarobljeni Turčin uteče ima platiti 25 forinti globe. Starinske gradske utvrde podignute pred 300 godina nisu više bile kadre da izdrže opsadu veće vojske. Zato ban Nikola Zrinski, Luka Sekel, Jurač Herberstein, Jakov Lamberg, Ivan Lenković i drugi neki obidoše 1552. na konjima sve utvrde biskupskoga grada i varoši na brdu Gracu, pa izvješćuju Ferdinanda I. što bi trebalo uraditi, da se grad valjano utvrdi i spremi za obranu. Po njihovom mišljenju trebalo je porušiti mnoge kuće i zidove između Graca i Kaptola a i neke u samoj varoši, pa čak i crkvu sv. Marka, jer je sve to smetalo obrani grada. Isto tako predlažu da se skine veliki drveni krov katedrale kojeg bi neprijatelj lako upalio, pa da se zamijeni manjim krovom. Kako se iz kasnijih isprava razabire, nije od sveg toga bilo ništa, pa je ostalo sve po starom.

Tako se dalje redaju podaci nanizani u ovom svesku »Spomenika« koji uveliko popunjuju naše znanje o životu grada Zagreba na osvitku novog vijeka. Velika hvala ide stoga E. Laszowskoga što je novovjekni arhiv Zagreba upravo spasio od propasti, uredio ga i sigurno spremio, a sada jedan njegov dio učinio pristupačnim nauci, pa želimo samo to da doskora produži novim ovakovim svescima.

Mirko Stanisavljević.

»Slovanský Přehled«, n. XXIII (Praha, glavni urednik dr. Ant. Frinta, Praha, XII, Na Šafránce 11), doneo je u ovogodišnjem 1. broju početak studije Dr. Fr. Roubika: »Ke stykům česko-jihoslovanským v XIX. století« (Ka česko-jugoslavenskim dodirima u XIX stoleću). Rasprava je pisana po arhivima bivšeg c. kr. nameštništva i policijske direkcije u Pragu. U predmarčno doba austrijski državni uredi nisu sistematički pazili na političke i kulturne veze Čeha sa južnim Slovenima, ali su pazili na svaku posetu u Češkoj, u Pragu, na pr. na Miloša Obrenovića, kad je (2. aprila) 1846 došao u Prag (uopće su onda pazili i na sve škole u Pragu). Cenzura je pazila, da ne bi u Češku došla kakva »velikosrpska« propagandna tiskаница, ali su usprkos tome takve tiskanice tamo dolazile. Proklamaciju, koja je 1850 izašla u Srbiji pod naslovom »Pozdrav Srbiji od roda« i koja je pozivala sve Slavene na boj protiv tlačitelja (»Bolje je poginuti na bojištu nego ostati robovi), dao je ministar prevesti na nemački jezik i prevođ poslao nameštništvu u Prag sa nalogom, da se konfisciraju svi primerci, koji bi se našli u Češkoj. U decembru 1851 bile su u austrijskim zemljama zabranjene brošure, koje su izašle u Zagrebu i na Rijeci: 1. Kratka uspomena godine 1848 i 1849. Niemština i Slavjanstvo. — 2. Prigovor između dviju vilah Slavjanke i Niemkinje. — 3. Slavjanke od X-a sa historičkim primetbama (U Zagrebu 1848. Tiskom Franje Zupana). — 4. Slavenska vila. Spevao Ljubomir Nenadović godine 1847 na Nekar u Nemačkoj. U Zagrebu 1849. — U aprilu 1853 zabranjena je u Austriji knjiga: Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und für die europäische Civilisation. (Leipzig, Verlag v. Gust. Mayer 1853).*

Krajem jula 1853 naredilo je ministarstvo policije konfiskaciju zemljovida, koji je nedavno izašao u Beogradu i koji je imao da služi velikosrpskoj propagandi: na mapu su bile kao jedan kompleks nacrtane Srbija, Bosna-Hercegovina, Crna Gora, Dalmacija, Hrvatska-Slavonija, Srem, Vojna Granica, srpska Vojvodina i Banat. Autor zemljovida je navodno bio prof. K. Desjardins. — God. 1858 bio je za austrijske zemlje uzet debit beogradskim Serbskim Novinama. Decembra 1859 zabranjena je u austrijskim zemljama ruska panslavistička brošura, izdana onda u srpskom prevodu u Beogradu, koje je naslov nemački glasio: Einige Worte über die slavischen Völkerschaften in Oesterreich und der Türkei (23

* Pisac ove knjige bio je dr. Imbro Ignjatijević Tkalac. — Opaska uredništva »Narodne Starine«.

str., s. 1., autor A. F.)* — Posle god. 1848 počeli su dolaziti u Prag na studije drugi Slaveni u sve to većem broju, Poljaci i južni Sloveni. To je austrijskim vlastima bilo neugodno. Neki izlet, što su ga trojica Poljaka i Jugosloveni tehničari Ivan Kovačević i Stj. Drakulić, pravničari Aleksandar Popović i Adolf Lukšić (svi iz Banata) i kandidat profesure Aleks. Fabković iz Zagreba u početku jula 1851 načinili u prašku okolicu, dao je policiji povod, da je te studente izagnala iz Praga (NB. U svoje doba pokazivao mi je g. Ante Brozović, današnji tajnik Sokola Kr. Jugoslavije, neke arhivarske akte iz onih vremena, koji su pokazivali, kako je Jelačićeva vlada u Zagrebu saradivala kod sprečavanja polaska naše mladeži na univerzitetu u Prag i Krakov). Među one, koji su se činili opasni zbog takvih slovenskih težnji, bio je i urednik »Südslavischer Zeitung« Josip Praus. Pokrenuo se je čitav policijski aparat, kad je 1858 češki slikar Jaroslav Čermák odlazio na put u Slovačku i na slovenski jug; dalmatinsko nameštništvo si je dalo onda osobito referirati o Hrvatima Tociću, koji je putovao po slavenskim zemljama, korespondirao sa Miklošičem, sa Kukuljevićem i Gajem itd. Opisuje se dalje dolazak Strossmajerov u Prag 1863 i 1867; potom je godine praška policija isticala, da je potrebno, da Strossmayer odmah ostavi Prag. Na slavenskoj strani važnu su ulogu u Pragu onda igrali Skrejšovský, urednik časopisa »Politik« i Tkalac, urednik »Ost und West«. — U istom broju gore citiranog praškog časopisa »Slovanský Přehled« počinje rasprava Boh. Vydr: »Branislav Grabawski o Slované«; Poljak Grabowski bio je oko 1880—1900 u vezi sa mnogim Hrvatima te će Vydrina studija već zato i nas interesirati.

F. I.

L'art byzantin chez les Slaves. Les Balkans. Premier recueil dédié à la mémoire de Theodore Uspenskij, Paris, 1930. 2 t.

Ovaj impozantni zbornik u redakciji g. Milleta: Orient et Byzance IV. pripreman je za 80-godišnjicu ruskoga bizantologa

* Između prije na prvom mestu navedenih 4 brošura poznate su knjizice sub. 3 i 4. Knjizicu »Das serbische Volk itd., Eine Denkschrift« imao je Lj. Gaj u svojoj biblioteci. Srbija se u njoj pretstavlja kao centrum i Piemont Jugoslovenstva (Srbi, stvorivši državu, »legitimierten sich als den kraftvollsten und zukunftreichsten Zweig des Südslawenthums und wurden in Wahrheit die Hegemonen desselben«, p. 7). Srpska vlada imade moralnu dužnost, »sich an die Spitze der geistigen Bewegung des Südslawenthums zu stellen (p. 56).

Uspenskog (1925.), ali je ugledao svet tek posle njegove smrti (10. IX. 1928). Odličnu reč o delu Uspenskog napisao je Charles Diehl, ali duhu velikog naučenjaka učinjena je veća radost isticanjem one vrednosti slovenske umetnosti koja se manifestuje u sastavu ovog spomenika.

Radovi su skoncentrisani oko retko aktuelnog naučnog pitanja srednjevekovne umetnosti balkanskih Slovena. Sva veličina te umetnosti — u kojoj Srbi zauzimaju zavidno mesto, — afirmirana je dostojno u ovom raskošnom izdanju.

Pored problema Bizantije i s njom u vezi traži se odgovor i na pitanje uticaja Istoka i Zapada, u toj slovenskoj umetnosti.

Uspeh ove publikacije ojačan je metodičnom grupacijom radova. U njoj obrađena i specialna pitanja u ovakvom sklopu u mnogome pomažu da se dobije jedan jasan pogled na celinu stvari.

Uvod sadrži članke o odnosu Slovena prema Bizantiji. Tu Vasiljev govori o »primitivnoj Rusiji«, a prof. Dragutin Anastasijević uspeva da obori hipotezu Drinova o postojanju i jedne »zapadne Bugarske«, koju je primio i Jireček. A dokazuje da je to makedonsko carstvo postalo tek za revolucije Slovena posle smrti bizantskog osvajača Tzimiscesa (koji je istrebio raniju bugarsku dinastiju). Ohridski vazal umeo ju je da iskoristi za stvaranje novog carstva Samuilova. E. Hauman misli u odnosima Grka i Srba da su ovi poslednji relativno bolje uspeali da zadrže svoju eklektičku originalnost na suprot bizantiniziranim Bugarima i na istoriju civilizacije, da međusobni uticaji i sinteze stvaraju recipročnu zavisnost i neku vrstu solidarnosti u njihovom kulturnom krugu, koja bazira na zajedničkim, veoma starim osnovama.

Prof. Josip Strzигowski obuhvata jednim pogledom celu Euraziju kao celinu, dajući u velikim potezima pregled posredničke uloge Istočne Europe prema umetnosti Severa i Zapada. Ističući i ovde svoju teoriju o uticaju Iranaca na Slovene severne, koji donose na Balkan istočnu arhitekturu (prvobitno opekam, pa na severu brvnima, najzad na jugu kamenom trompom zasvedenog kvadrata), koju je opširno obradio u svojoj poznatoj i kritikovanoj Starohrvatskoj Umjetnosti, on ide u svom traganju dalje, pridajući Slovenima još jednu značajnu ulogu u posredovanju istočne umetnosti dalekom zapadu. U tome je odlučujuća uloga ornamentike. Nesumnjiva je duga aversija Severa prema pretstavi ljudske figure, sve do pojave gotike (hrišćanstvom infiltrirani smisao Antike, Bizantije i semitskog Istoka). Jedno zajedničko obeležje je to onog Istoka, koje preko struje

Islama doprlo do Španije, a u Bizantiji izbilo u borbi ikonoklosta. Zahvaljujući posredničkoj ulozi Slovena Istočne Europe ta umetnost iz centralne Azije i sa Irana struji preko Perma i baltičkog mosta sve do Skandinavije, pa čak putem Rajne u merovinšku Franačku i do Anglosaksonaca. Pisujući odbija vezu karakteristične životinjske ornamentike pletenica — traka i inicijala sa ribom i pticama — sa kasnorimskom provincialnom umetnošću. Sredozemnomorskom bazenu pripada samo ilustrativna miniatura, dok ovi i najzapadniji ornamentici imaju izvesnih svojih analogija na pergamentima jermenskim. Čini nam se verovatnijom pretpostavka da manastirske škole koje su uspele da raznose tu inicijalnu do Kopta, uspele su svakako da je presade i u Franačku, možda u ovom jednom slučaju i bez učešća Severoistoka.

Bazilika V.—VI. stoleća iskopana u Mesemvriji na Crnom moru, koju publicira I. Velkov, po svojoj prilici neće biti jedina koja je mogla uticati na našu baziliku sv. Ahilija na Prespi. Donekle bi se mogle dovesti u vezu i građevine bazilikalnog tipa skoro iskopanih u Stobima (IV—V. stoleća). Ta umetnost prelaznog doba V.—VIII. stoleća mnogo je značajnija mogla biti i za docniju umetničku orijentaciju balkanskih Slovena nego što je dosad to uzimano u obzir.

B. Filov razrađuje svoju tezu iznesenu u »Staroblgarskoto isskustvo« (1924) o sasanitskom uticaju na starobugarske palate. Taj uticaj poznat je već u skulpturi magjarskog konjanika (Kacarov), Te istočne elemente ističe u titulama kanova g. Fehér, a u kostimu starih Bugara J. Ivanov. I posle grandiozne knjige A. Grabara o bugarskom religioznom slikarstvu stilska studija Protiča o XIII.—XIV. stoleću (Pirnovu) ističe jasno još jednom onaj renesans koji karakteriše još većma srpske freske istog doba.

Sa jednom našom crkvom Sv. Leontija kod Vodoče (Strumice) zabavlja se studija K. Mijateva o četrdesetorici martira. Isti ikonografski motiv najčešće je zastupljen u srpskim manastirima: Studenci (XII. stoleće), Žiči, Sopoćanima, Gradcu, Dečanima, Lesnovu i u Ohridu. Pisac se ograničio na uporednu analizu ovog motiva sa publikovanom Studenicom i Žičom (VI. Petković). Prof. Miloje Vasić produbljuje pitanje uticaja Istoka na našu srednjevekovnu umetnost (koju je postavio Strzигowski još pre Milleta bazirajući ga na sirsom i koptiskom VI.—VII. stoleću) studijom uticaja hesihasma na crkvu i umetnost našu (preko Atosa). Rezultati tog istraživanja opširnije su izneti i razrađeni u njegovoj poznatoj »Žiči i Lazarici«.

U srpskom četveroevanđelju beogradske Narodne Biblioteke nalazi stil i ikonografiju koptisku Grabar. — G. Bošković pak u ostatcima (od Milutina obnovljene) stare crkve u St. Nagoričinu vidi uticaj Jermenske, a Gračanicu brani od prebacivanja zanemarivanja unutrašnje strukture. A. Derocco daje arhitektonsku raspravu Đurđevih Stupova i Sopoćana. G. Millet daje jedno značajno novo postavljenje problema zapadne Raške škole. Izdvaja elemente Istoka i Zapada. Od Bizantije primljen je elemenat kubeta i osnove. Mnoga zajednička obeležja Raške škole i Dalmacije ne potiču sa Zapada. Sa Primorja primljeno je u glavnom jedinstvo fasade i plastična dekoracija, — dok četvrtasti tambur kubeta i niski transept pripisuje staroj tradiciji Balkana, koja potiče sa Istoka, — a koja se manifestuje u pomenutim crkvama V.—VI. stoleća, pa čak u Sv. Sofiji u Sofiji.

† Tatić opisao je karejsku ćeliju Sv. Save u Hilandar. G. P. Popović dao malu studiju zapadne fasade Ravanice, na koju je narteks docnije dozidan. Prof. Vlad. R. Petković daje datum slikanja Sopoćana na osnovi zanimljive freske koja pretstavlja Smrt kraljice Ane. G. Okunev u svojoj studiji stila Lesnova odvaja uspeo od Milutinove dvorske slikarske škole (Nagoričino, Gračanica) — lokalnu, realističku, monašku školu Dušanovog doba. G. Millet lepo naglašava u predgovoru ovog memoiré-a koliko naše slikarstvo XII.—XV. stoleća bolje prikazuje i od Mistre i Kahire Džami rađanje i razvoj nove umetnosti.

Veoma zanimljiv deo publikacije govori o uticaju srpske umetnosti moravske škole na rumunsku školu u planu (Balš) i principu (Henry), i divni epitaforumunskog manastira Vatra Moldavitei nalazi svoje objašnjenje u srpskom posredništvu (Hilandar), — dok Jerphenion insistira na kapadokiskim uzorima blaga iz Putne koje je publicirao Tafrali.

Problem daljih uticaja istočnih obrađuje također jedna grupa ruskih naučnika (Rostovcev, Kalitinski, Poll, Ostrogorskij).

Ovim spomenikom g. Millet dovodi u međunarodni kontakt slovenski i rumunski svet, ali najveća i naročita zasluga je redakcija i savesno sastavljena Bibliografija bizantiska kod Bugara, Srba (u stvari i Hrvata i Slovenaca) i Rumuna i prikaz organizacije naučnog rada i rezultata, muzeja, zbirki riznica i biblioteka. S tim je veći deo nepoznatih radova, tuđih jezicima zapadnih naučnih radnika postao pristupačan.

Gjorgje Manno-Zissi

Koledar za 1931. (Izdala in založila Nabavljalna zadruga državnih uslužbenecv u Mariboru, R. Z. Z. O. Z. Za uredniški odbor; N. I. Vrabe, Maribor).

Za Maribor, gde se marljivo gaji istorijska nauka, jest značajno da se istorijski članci nalaze i u ovom koledaru, gde ih zbilja ne bismo očekivali. Sekretar mariborskog »Zgodovinskog društva«, g. Janko Glaser napisao je članak »Prvi mariborski časopisi«; iz njega doznajemo, da se je prva štamparija u Mariboru osnovala 1795, a da su prve novine u Mariboru počele da izlaze istom 67 godina kasnije, naime god. 1862, i to nemački »Correspondent für Untersteiermark«, a prvi slovenački časopis koji je u Mariboru izlazio, bio je »Slovenski Gospodar« (1867). S tim je člankom u vezi drugi članak istog autora, naime: »Maribor pred dvema generacijama«, složen po prva tri godišnjaka spomenutog nemačkog časopisa, slika društvenog i socialnog života u Mariboru pre 70 godina. — Prof. Franjo Baš prikazuje tako zvani »mariborski« slovenački politički program iz god. 1865, u kojem su Slovenci u federativno uređenoj Austriji tražili »Unutarnju Austriju« kao političku jedinicu u koju bi ušli oni. — Iza tog članka dolazi komad autobiografije (»Spominov«) dr. Pavla Turnera, koji je pre par godina umro te svoj znatni imetak ostavio za stipendije slovenačke visokoškolske mladeži; Turner nam tu priča iz svojih študijskih godina, od god. 1857, kad je stupio u prvi razred mariborske gimnazije, do svršetka mature (1865), kad je otišao u Englesku. Neprilike što ih je na mariborskoj gimnaziji imao osobito zbog svojih liberalnih religioznih pogleda, bile su povod da je u 7 razred otišao na Rijeku. Među profesorima riječke gimnazije spominje Janeza Trdinu i druge. »V obće so mi bili vsi ti možje z ravnateljem Mažuranićem vred prav prijateljsko nasklonjeni. Jaz sem tudi vse spoštoval, tako mi ljube učitelje kakor može poštenjake, zato pa me je presenetilo, da je Trdina v svoji avtobiografiji tako neugodno poročal s njih. Mislim, da je nekoliko pretiraval. Da pa je ravnatelj v oni Bachovi dobi imel precej težav z ultraradikalnim Trdinom, teža sem tudi prepričan...« Turner se je držao osobito sretnim, što je na Rijeci upoznao kanonika Račkoga, koji je u ono doba bio školski nadzornik, i što je na njega bio upozoren biskup Strossmayer, koji ga je kao primusa poseba obdario. — General R. Maister, koji je stekao osobitih zasluga za oslobođenje Maribora 1918, prikazuje detaljno u opširnom članku »Vojaške transporte in naše Podravje ob prevratu l. 1918.« — Spomenuti treba još članak g. Dr. Vlad. Travnera: »Pokrajinski muzej u Mariboru« i intere-

santnu študiju prof. Franja Baša: »Tekma med Mariborom in Ptujem za prvenstvo na D-avskem polju« iz srednjeg veka do XVIII. stoleća, kojom u knjizi zapravo počinje vrsta istorijskih članaka.

Fr. I.

Mélanges Charles Diehl, Études sur l'histoire et sur l'art de Byzance. Paris, 1930.

Jedna od impozantnih manifestacija radnika na bizantologiji, u čast velikog francuskog naučnika Ch. Diehla. Duga lista odličnih saradnika na ovim dvema debelim sveskama jedva može da se oduži onoj grandioznoj delatnosti o kojoj svedoči ogromna bibliografija radova pariškog profesora na čelu knjige, i to na polju bizantiske historije i umetnosti, klasične arheologije i historije umetnosti, i putopisa, predavanje, kritika etc.

Među člancima 1. sv. o historiji Bizantije za nas imaju interesa oni koji se odnose na našu zemlju ili su iz pera naših naučnih radnika. Tu susrećemo članak prof. Drag. Anastasijevića o hronološkim indikacijama arapskog hroničara Jahije o ratu bizantskog cara Tzimiscesa protiv Rusa, koji se odigrao na balkanskoj teritoriji i sudbonosno onemoćio za navek prodiranje njihovo na ovo poluostrvo. Prof. Andreades iz Atine pozabavio se pitanjem fiškalmih Jevreja u bizantskom varstvu. Naše poznavanje jevrejskih prilika toga doba još je veoma šturo. Sinagoga, koju je otkrila maja 1931. ekspedicija beogradskog Narodnog Muzeja pri iskopavanju u Stobima (prema grčkom natpisu stuba nadenog u njoj) baca donekle svetlost na ranobizantsko doba naših krajeva, svedočeci o snazi toga elementa. Prof. Banescu iz Cluja pokušava da identifikuje Camblaka po dokumentima dubrovačkim. Prof. Dvornik iz Praga daje opširnu studiju o borbi tako sudbonosnoj za Slovene u doba primanja hrišćanstva i delovanja Cirila i Metodija, o borbi koju su vodili Bizantija i Rim oko Illyricum-a. Rezultat te borbe bilo je kidanje te provincije i u crkvenom pogledu na zapadnu i istočnu, a to je prozrokovalo duhovni rascjep među južnim Slovenima. Prof. dr. Granić iz Skoplja daje pravnu studiju osnivanja manastira u grčkim provincijama bizantskim V.—VI. stoleća. Prof. dr. Laskaris iz Soluna iznosi svoje mišljenje nasuprot Jirečeka, Stanojeviću i Grujiću, da posle raskida i izrečene anateme na Dušanovu srpsku patriaršiju — vasseljska patriaršija cariogradska, i ako je skinula tu anatemu i zvanično se izmirila za kneza Lazara 1375, — s time nije priznala srpsku patriaršiju u odnosu prema sebi i drugim crkvama, već samo u

granicama njene dieceze; navodeći analogiju solunskog mitropolita i bazirajući mišljenje na osnovu »Ekthesisa« (kancelarijskog priručnika) iz 1386. u kome je titula srpskog poglavara samo arhiepiskop ili episkop triju episkopija. G. J. Zeiller iz Parisa pozabavio se pitanjem položaja Justinianae Primae (osnovane od cara Justiniana). On lokalizuje taj grad kod sela Taora kod Skoplja na granici Dardanije i Dakije. O tome pitanju podeljena su mišljenja naša dva istaknuta naučnika. Prof. Vlad. R. Petković misli da će iskopavanje Caričinog grada kod Lebana (Prokuplje) dati ključ za ovo pitanje, dok prof. Nikola Vulić nedavno je izneo mišljenje na osnovu skopskog rimskog vodovoda, da je Justiana Prima bila upravo na mestu današnjeg Skoplja.

2. sveska posvećena je bizantijskoj umetnosti. Jedan niz sjajnih rasprava pretresa najzanimljivije probleme koji su najčešće u vezi sa našom srednjevekovnom umetnošću. L. Bréhier pozabavio se pitanjem umetničke obnove za Paleologa, u kojoj igraju dominantnu ulogu baš naša crkva, naši vladari i majstori. Borba klasičnog humanizma i mističnog monaškog hesihasma utiče povoljno na razvoj slikarstva ovog doba koje žrtvuje raskoš materiala bogatstvu stila. Dok je ikonografija delo monaške mistike, dotle je tehnička i stilaska obrada plod intelektualne renesanse. Dve škole se razvijaju iz tih korena: cariogradska, dvorska, humanistička, makedonska — naših Milutinovih i Dušanovih crkava, ne bez traga na Atosu i Južnoj Italiji čak, — realistička, dramska, narativna, u zonama tekuća, koja (danas je već jasno) prethodi sienskom Trecentu, imajući za osnovu monaške iluminirane rukopise, Kapadokiju i aleksandrijsku tradiciju; — a druga, idealistička, mistična škola, »kritska«, sa polaznom tačkom iz Mistre i sa Atosa, koja je pod uticajem ikona, ekspresivno spiritualnih. Zahvaljujući nadmoći hesihasma u drugoj polovini XIV. stoleća ova mistična škola triumfuje, ali u tehničkoj perfekciji dostiže još »renesansniju« finoću crteža, bogatstvo kolorita, delikatnost stila. Umetnost pojavljuje se dakle kao sinteza duhovnih struja XIV.—XV. stoleća, tako sudbonosnih po civilizaciju čovečanstva.

U vezi sa navedenim neobično je zanimljivo mišljenje g. Nikole Jorge o odnosima istočnih i italijanskih u umetnosti srednjeg stoleća. Od Siene do Moldavije postoji jedna mešavina elemenata bizantinskih, istočnih i zapadnih. Na ostrvu Kipru, ali još većma u srpskoj umetnosti slikarskoj nameće se najvećma taj problem. Latinska, zapadna, primorska škola, bizantska unutrašnja srpska i dunavsko-moravska (u koju ubraja i Bosnu) — ne čine

homogenu celinu, ali nisu bez elementa istoka i zapada. Pored Srba radili su sigurno i umetnici sa ostrva i primorja, koji su govorili pored srpskog jezika i talijanskim i onim izgubljenim romanskim jezikom starosedelaca. Vrlo se lako moglo dogoditi da je zapadnjak radio na način istočnjački i Grk po načinu Italijana, prema želji mecene. Onaj osećajni elemenat koji je istakao g. Okunev u Nerezima, pre Italije, — nalazi se u Curtez d'Arges i Papanti u Moldaviji pod uticajem genoveskim ili bolje reći onih trgovaca i majstora koji su posredovali između Zapada i Istoka. Oni su širili možda i motive jermenske arhitekture. Nije ni Bizantija uticala na Italiju, ni obratno, već ekonomske veze, latinske kolonije na Krimu, Peri, na Arhipelogu i kolonije Grka u Južnoj Italiji i Veneciji su stvorili sintezu bizantsko-zapadnjačku, na suprot dvorskoj cariogradskoj školi, stvarajući plebejsku, osećajnu slobodu izraza. — U vezi sa pitanjem slikara stoji zanimljiva rasprava g. prof. Vlad. R. Petkovića. Prilajući raspis slikara Jovana u Patriaršiji pećskoj, dokazuje da grčki jezik, kojim je isti pisan, označava samo koliko je isti bio na ceni. I svi drugi srpski zapisi ove crkve svedoče o tome da imamo posla sa »učenim« srpskim slikarom. U članku se pominje među ostalima i ime slikara Dečana, Primorca Srda grešnog; isti je publikovan u »Starinaru« 1928.—30. G. Stefanescu povodom slika manastira Dobrovat ističe uticaj koji je, pored direktnog cariogradskog, srpsko slikarstvo preko Vlaške na moldavsku umetnost. — Onda se dalje istražuju uticaji koji dolaze do izraza u prvoj romanskoj umetnosti, u arhitekturi Mudejara u Španiji i u Moldaviji do izražaja, — dovedući u neobičnu vezu krajnji Istok i Zapad Sredozemnog mora. G. Protič ističe sassanidsko i bizantsko poreklo bugarske umetnosti. Uticaj sassanidski nalazi B. Filov na kapitalima crkve u Preslavu i Pirnovu. Pored nekoliko primeraka u primitivnoj hrišćanskoj umetnosti, — i onih u Kairokanu i u Veneciji, motiv vinovog lista

nalazi svoje cvetanje tek u gotičkoj umetnosti. Napominjemo da se lišće vinove loze u vezi sa akantom može naći kod nas na kapitelu u Dečanima.

Dok g. Strzigowski dokazuje duhovitom komparativnom analizom u starohrišćanskim ostatcima građevina, kapitela etc. oko jermenske crkve u Diarbekiru — vezu sa iranskom i severnom dekoracijom (Oseberg!), dotle g. Vasić u crkvi Mladog Nagoričina odbija svaki dosad pretpostavljeni uticaj Jermenske i dovodi je historiskom i umetničkom analizom sa Starim Nagoričinom i spomenicima doba Stevana Lazarevića u vezu.

Uporedna analiza stila fragmenata slikarstva zidnog u Sv. Sofiji ohridskoj (sa Vodočom etc.) uspela je g. Okunevu, i ako do očišćenja fresaka ove crkve ne može se smatrati definitivnom. Poneke slike predviđene i naknadno otkrivene — publikovao sam u »Starinaru« 1931. — Nesumnjivo među najzanimljivije članke spada Milletov o ikonografiji vizije Petra Aleksandriskog. U srpskoj umetnosti razlikuju se dve različite stilske grupe. Gračanica i Manasija služe se antičkim uzorima, a Matejić daje realističku pretstavu. — Studija g. I. Grabara o poreklu i razvoju ikonografskog tipa Umiljenja Bogorodice posle Kondakova, Libračeva, Alpatova i Lazareva, Anisimova i Mijateva — dokazuje bizantsko poreklo ovog motiva u IX.—X. stoleća; prve variante i parafraze pojavljuju se pri kraju XI. stoleća, a kopije velike vrednosti preko Kieva dospevaju u Vladimir i Moskvu u XII. stuleću. Ista kompozicija sa nežnom idejom materinskog bola i ljubavi ima svoj razvoj, a susrećemo je često u našem srednjovekovnom slikarstvu XIV.—XVI. stoleća. G. Grabar pominje u Studenici taj motiv u temi Ane i Marije.

G. Sotirio u daje osobitu zanimljivu studiju drvorezbarstva u bizantinskoj umetnosti, ali ne uzima u obzir velik deo te skulpture u našoj oblasti.

Gjorgje Manno-Zissi

BILJEŠKE

* Pažnje vrijednim nastojanjem g. dr. Miloslava Stojadinovića, prvog potpredsjednika opštine grada Beograda, i uz neobično agilnu suradnju gospođe dr. Marije Ilić-Agapov, upravnice Opštinske Biblioteke, u Beogradu je došlo još 1929. do formiranja Muzeja grada Beograda, koji je zasad još u neposrednoj vezi s rečenom tamošnjom gradskom knjižnicom. Ta

nova kulturna ustanova tim je važnija, jer je u vrijeme rata propao stari gradski arhiv tako, što su ga Austrijanci uništili. Državni arhiv u Beogradu tek djelomice može u koncepciji beogradske historije nadopuniti prazninu, koja je nastala pomenutim uništenjem; tamošnje najstarije isprave datiraju istom iz prve polovine XIX. stoljeća. Zato valja da pripomogne materijal stvari, koje